

[Erdélyi Magyar Adatbank]

KELET VAGY NYUGAT

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

2.

A kárpátaljai ruténségnek nincs politikai története, sem külön történelmi hagyománya. Ebből következik, hogy az orosz nyelvcsalád legnyugatibb ága⁴⁵ az elmúlt századok folyamán más irányban élte ki közösségi mozgalmait, mint a többi dunai nép. Bonkáló⁴⁶ Taine milióelméletét szembeállítja a fokozatos történelmi fejlődés elvével, amikor a rutén életforma sivárságával, a zilált valáspolitikai és nemkevésbé rendezetlen gazdasági viszonyokkal indokolja a helyi művelődés kezdeteinek fonák-ságát, a rutén társadalmi berendezkedés jobbágyi kollek-

⁴⁵ A ruténség eredetére vonatkozólag az idők folyamán több ellentétes felfogás alakult ki, orosz, ukrán és ruszin részről. Bonkáló (i. m. 11. l.) a keleti szlávok ukrán ágához sorolja őket. Bár Halicsból és Galiciából telepedtek mai hazájukba, minden más szláv néptől geopolitikai és művelődéstörténeti okokból különböznek, helyesen ruszinok, kárpát- vagy magyar-oroszok.

⁴⁶ Bonkáló i. m. 12. l.

tivumát. A milióelmélet a rutén példában ősi, erkölcsi alaptételt igazol. Elhagyatott, elnyomott és birtokon kívül maradt népek ösztönös hitét a tudat alatt sejtett erkölcsi világrendben, az isteni gondviselés fogalmában. A rutén lelkeséget — mert ilyen van — ez a sorsából fakadó, vallási szempont jellemzi attól az időponttól kezdve, hogy az első telepések átlépjék a Kárpátmedence vonalát.

A ruszin öntudatos hívő. Vallási magatartásában összpontosul emberi hite, faji öntudata, érzelmi világa és bontakozó értelmisége. Az elfelejtett hegyi falvak népe előbb szabadságát adja a jobbágykenyerért, később kenyerét a szabadságért.⁴⁷ Szatmár után bujdosni, Világostól a Mille-neumig kivándorolni, a cseh önkény és az ukrán színjáték idején éhezni kényszerül. Nép, mely eddig minden történelmi megrázkódtatást kétszeresen szenved, kettőzötten visel. A türelemnek és lelki aszkétáságnak példaképe, csakis hite mélységes erejével képes vállalni mostoha sorsát, mely európai posztra, meddő nagyszláv álmok szigetére állította.

Pravoszláv hittel érkezik mai lakóhelyére a ruténség. Már a legkorábbi bevándorlók⁴⁸ bizánci keresztények, se papjaik, se szerzetesük, jó és rossz szellemeknek áldoznak, de már a ferdekereszt⁴⁹ jegyét hordozzák a Kárpátok alatt. Előbb vannak fatemplomaik, mint papjaik, legendáik,

⁴⁷ v. ö. Hodinka: Rákóczi Ferenc és a „gens fidelissima”, a rutének elszegényedésének okairól 58. l.

⁴⁸ Első adatok 1098 után Nagy- és Kisoroszi ruténjeiről, l. Hodinka: A munkácsi görögkatolikus püspökség története, M. Tud. Ak, 1909 856. l., 64. l.

⁴⁹ A görögkeleti egyház jelvénye, alsószárán görbült hármskereszt.

mint szertartásuk. Az első rutén telepen,⁵⁰ Csemernye és Leszna környékén épülnek először imahelyek. 1418-ban Sarkadon orosz fatemplom, Dolhán kápolna hirdeti a cirilbetüs hitvallást.⁵¹ Koriatovics Tódor adománylevele⁵² pedig már 1360 március 8-án kimondja, hogy lelki üdvösségére Munkács mellett Szent Miklósnak ajánlott kolostort építsenek.

A telepes rutének görögkeleti szakadárok voltak. Róma érthetően üldözte őket, mert Nyugat helyett Keletet, a bizánci orosz gondolat hitét hirdették olyan időben, amikor a kereszténység véres csatáit vívta a feltörő félholddal. Jogos Nowak⁵³ megállapítása a kérdés legújabb fejezetéről: „Mindaz, ami a huszadik században a Kárpátok legkeletibb szélén lejátszódik, nemcsak két vallás harca, hanem két világnézeté; ez a harc már egyszer több mint ezer év előtt lezajlott a volt Csehszlovákia területén, amikor Raszisztzlav idejében Cyrill és Metód szláv hittérítőket behívták a területre. Ez a föld régi harca Róma és Bizánc között, Kelet Nyugat ellen.”

A rutén valláspolitikai fejlődés a munkács—csernek-hegyi bazilita kolostor alapításával kezdődik, valószínűleg 1426-ban. Királyaink nem voltak türelmetlenek a telepesekkel szemben, Zsigmond emberséges eljárásra utasítja a kenézeket, Hunyadi János oklevelet ad a munkácsi kolos-

⁵⁰ 1254. 1. Hodinka i. m. 64. 1.

⁵¹ U. o. 80. 1.

⁵² Hodinka kétségbevonja hitelét, mert K. T. akkor még Litvániában szerepel, Munkács a királynők birtoka és 54 évvel halála előtt nem imádkoztatta a szerzeteseket. Szerinte az oklevél kiállítója nem Koriatovics és az 1418—26 között készülhetett. (v. ö. Hodinka i. m. 91—171. 1.)

⁵³ Nowak: Der künstliche Staat, Berlin 1938. 43. 1.

tor első vezetőjének, Mátyás 1458-ban Lukács presbyternek adományozza a munkácsi monostor nevű plébániát két faluval,⁵⁴ I. Lipót⁵⁵ 1692-ben átírja a vitás Koriatovics alapítólevelet és megerősíti jogaiban a kolostort, mely 1751-ig a görög szertartású rutének egyházi központja.

A kárpátalji ruténség vallási története szerves kapcsolatban van a munkácsi görögkatolikus püspökség alakulásával. A püspökség görögkeleti szakadár alapítású, keletkezésének idejét Hodinka 1439—1444 közé, I. Ulászló⁵⁶ idejére teszi. Két évszázadon keresztül a munkácsi püspökség tartja kezében a terület egyházi vezetését, ugyanakkor azonban alárendeltje az egri egyházmegyének, ami ellen a XVIII. századtól kezdve elkeseredett harcokat folytatnak a munkácsi püspökök. Innen indul ki az egyházi unió gondolata is, mely a szakadárokat egyesítette Rómával a görögkatolikus egyház kebelében. A munkácsi püspökségen kívül még egy jelentős központja van a rutén egyházi életnek: a máramarosi püspökség. Itt tartja magát legtovább a pravoszláv ortodoxia, Máramaros még az 1721. évi egyesülés után is melegágya a görögkeleti egyházi mozgalmaknak.

A munkácsi püspök jogkörét az eredeti alapítólevél visszasságai miatt három évszázadon keresztül vitatják és csak Mária Terézia ismételt közbenjárására hajlandó XIV. Kelemen pápa kánonszerűleg önálló egyházmegyévé emelni a munkácsi püspökséget, melynek második, véglegesen hitelesített alapítólevele 1771 szeptember 19-én jön létre.

⁵⁴ Hodinka: A munkácsi püspökség, 81. 1.

⁵⁵ U. o. 95. 1.

⁵⁶ U. o. 192. 1.

A ruténség lélekszámáról és vallási megoszlásáról először Lippay esztergomi érsek ad hírt a Szentszékeknek küldött 1654. évi információjában⁵⁷, melyben bejelenti, hogy a Magyarországot Lengyelországtól elválasztó hegyhát mindkét felén rutének laknak, „innenső felén mintegy háromszázezren (?), hatvan rutén pappal”. Több mint egy évszázadig kell várunk, míg újabb hiteles adatra bukkanunk a ruténség számarányát illetőleg. Mária Terézia 1766-ban részletes beadványban ismerteti a Szentszékekkel a munkácsi püspökség keletkezését s ez alkalommal megállapítja, hogy az unizált rutének száma 119.170-et tesz ki, 839 egyházuk, 675 lelkészük van. Ez az adat természetesen nem vonatkozik a ruténség egészére, mert még nem zajlott le véglegesen az egyesülés, mely — hivatalosan — a sárosi, zempléni és ungi papság körében 1646 és 1652, a máramarosi papságnál 1721-ig ment végbe. Ha viszont leszámítjuk, illetve hozzáadjuk az ezidőtájt még jelentős, kb. hatvanezres tömeget alkotó szakadókat, akkor sem kerekedik ki száznolcvanezer fönel nagyobb lélekszám, ami Lippay háromszázezres, 112 év előtt közzétett adatahoz viszonyítva végzetes sorvadást jelentene, ha nem vennők figyelembe a mai Szlovákia területére eltolódott nyugati ruténséget, melyről Csoplovics⁵⁸ már 1830-ban megállapítja, hogy 152.692 lelket tesz ki, akiknek legnagyobb része visszavonhatatlanul elszlovákosodott. A rutén népesség számarányát vizsgálva nem feledkezhetünk meg arról az érzékeny veszteségről, amit a Rákóczi-szabadságharc bukása okozott a rutén népnek. 1711-ben, a szatmári béke után 128 rutén falura 467 jobbágy esik, holott 1704-ben, a szabadság-

⁵⁷ U. o. 225. 1.

⁵⁸ L. J. Král: Podkarpatská Rus, 55. 1.

harc első évében 95 faluban 1170 jobbágyról tanuskodnak az urbáriumok.⁵⁹ A különbség a falvak számának arányos hozzáadásával közel 1100 lélek, melynek háromszorosa — a hadbéliek hozzátartozói — szintén elbujdostak 1711 után. Ezen a lélekszámon kívül még súlyosabbak az elvesztett felkelés anyagi áldozatai. A jobbágyi telkek kétharmad részben pusztasággá válnak és többé nem kerülnek az elbujdosott ruszinok kezére. Az állatállomány egyötödére esik, a módosabb rutén gazdák házait feldűlják, állatállományát elhajtják a császáriak. 1711 a rutén anyagi megsemmisülés éve, melynek szörnyű kihatásait mindmáig nem heverte ki Rákóczi népe, a „gens fidelissima”.

1830-ban a rutének lélekszáma (az elszlovákosított szórványok hozzáadásával) 358.913 lélek.⁶⁰ 1910-ben a hivatalos kárpátalji statisztikák szerint 319.361⁶¹ (Szepes, Zemplén, Abaúj leszámításával). Vallások szerint ekkor 372.000 görögkatolikus, 48.000 római katolikus, 85.000 zsidó, 65.000 református, 1000 ág. evangélikus és kb. 550 ortodox él Kárpátalja területén.⁶² Az 1921. évi első csehszlovák népszámlálás 370.367 rutént⁶³ mutat ki Kárpátalján (összlélekszámuk ekkor 548.128 lélek⁶⁴), végül az 1930. évi csehszlovák népszámlálás 537.996 főben állapítja

⁵⁹ Hodinka: II. Rákóczi Ferenc és a „gens fidelissima”, 39. 1.

⁶⁰ L. J. Král i. m. 55. 1.

⁶¹ La Russie Subcarpathique au point de vue de la question des nationalités, Prague, 1922. 3. 1.

⁶² U. o.

⁶³ U. o.

⁶⁴ Fall—Tarján: Magyarok, szlovákok és ruthének a Duna-völgyében, Bp. 1938. 27. 1.

meg a Szlovákia és Kárpátalja területén élő ruténség lélekszámát.⁶⁵

A felsorolt adatok egyenletesen emelkedő számsort adnak, aminek egyenes következménye, hogy a rutén népiesség szaporodása az utolsó két évszázad alatt nemcsak kielégitő, hanem magasan felette áll a volt csehszlovák köztársaság többi népeinek. Novak⁶⁶ az 1935. évi néprajzi statisztikák szerint pontosan kimutatja, hogy ezrenként ekkor a Szudéták 13.85, a csehek 15.16, a magyarok 22.58, a szlovákok 24.22 és a rutének 35.60 százalékos szaporodási arányszámot mutatnak fel, ami a Ruténföld geopolitikai és gazdasági viszonyaival egyáltalán nem magyarázható, de ugyanakkor a ruszin nép bámulatos életösztonével, faji erejével, fejlődésképeségével.

A számok grafikonjával megvilágított fajta történetében az elmúlt századok legjelentősebb valláspolitikai eseménye az egyházi únió volt. A vallási megbékélés, Róma kiengeztelésének gondolata a ruténség szellemi bekapcsolódását jelenti a nyugati áramkörbe. Ezenkívül a rutének jelentős anyagi eredményeket is reméltek az egyesülés megvalósulásával, melyek egyházi vonatkozásokban sorra beteljesültek.

1642 az egyházi únió mozgalmának kezdete. Ezt megelőzően hivatalosan alig tudunk valamit a ruténekről. Igaza van Zsatkovicsnak,⁶⁷ amikor kijelenti, hogy a ruténekek csak egyháztörténetük van s ennek keretében elfér az, ami történetüknek nevezhető. Az 1481. évi 3. és 4. tc. és 1495

⁶⁵ U. o.

⁶⁶ Nowak i. m. 47. 1.

⁶⁷ Századok 1890. 569—70. 1. (Zsatkovics Kálmán: A magyarországi oroszok történetírásának története.)

évi 45. tc. mint határokon lakókról emlékezik meg róluk,⁶⁸ II. Ulászló pedig 1494-ben azzal a feltétellel erősíti meg a körtvélyesi ihumen (kolostorfőnök) kiváltságát, hogy ezentúl az erdélyi érsekségnek lesz alávetve.⁶⁹ Végül 1570-ben a szepesi kamarát felülvizsgáló királyi bizottság kétoldalas jelentést tesz Kassán a ruténekről,⁷⁰ mely vallási helyzetüket vázolja.

Az egyesülés gondolata századok óta a lelkekben volt, de senki sem merte a nyílt ellenállás elvét hangoztatni a szakadárokkal szemben. Végül Tarasovics Bazil,⁷¹ Hodinka szerint Lengyelországból jött munkácsi rutén püspök, aki csakhamar összeütközésbe kerül Rákóczi Györggyel, meghirdeti az únió gondolatát — igaz, külső körülmények kényszere alatt.⁷²

Tarasovics halála után⁷³ a rutén papság Partén Pétert választja püspökké, aki még 1648 szeptemberében a nagyszombati zsinat előtt bejelenti az únió tervét, majd 1649 április 23-án 63 papjával az ungvári vártemplomban Jaku-

⁶⁸ Hodinka: A munkácsi püspökség. 19. 1.

⁶⁹ U. o. 29. 1.

⁷⁰ L. közös Pl. Hung. 1570. évi jel.

⁷¹ Először 1633 októberében hallunk róla, amikor egykorú oklevél alapján Rákóczi György, mint a munkácsi és máramarosi görög szertartású egyházak választott püspökének kíséretet ad, hogy zavartalanul eljusson Moldvába felszentelődni. 1634 őszén a fejedelem Balling várkapitánytól értesül, hogy T. sűrűn érintkezik a lengyelekkel, mire fogságba veti, ahonnan T. 1642 szeptemberben bekövetkezett kiszabadulása után Bécsbe menekül. Itt Ferdinánd pártfogását kéri és unizál.

⁷² T. éveken keresztül minden támogatás nélkül él Bécsben, míg végül Ferdinánd Kállóban lakást és a szepesi kamara jövedelméből 200 forintot utalványoz részére.

⁷³ 1648 aug. havában halt meg.

sics egri püspök jelenlétében felveszi a görögkatolikus hitet. Partén alá tartozik a homonnai, ungvári és makovicai, illetve Szepes, Sáros és Ung megyék görög szertartású papsága, mely 1652-ig bezárólag szinte kivétel nélkül unizál. Nehezebb kérdés volt Partén megválasztásának elismertése Rómában és a királynál. Lippay esztergomi érsek 1655-ben ugyan kijelenti, hogy Partén a Szentszéktől elismert munkácsi püspök, de ugyanakkor maga is részletes jelentésben indokolja a választást Róma előtt, ahol az 1655 májusában kiadott pápai brevével VII. Sándor megerősíti a munkácsi püspök jogait. Jellemző a kárpátaljai viszonyokra, hogy Partén mint egykor Tarasovics, 1648 óta minden jövedelem nélkül áll és Ferdinánd csak 1655 júniusában rendel 200 forint alamizsnát a munkácsi monostor iskolájára Partén kezeihez.

A nyugati únió megteremtője 1665 őszén halt meg. Még életében történt, hogy Báthory Zsófia az ő megkerülésével levelet írat Szusza Jakab halicsi-kievi metropolitának, alkalmas egyént kérve a további unizálás keresztülvételére. A metropolita azzal a kéréssel fordul Rómához, hogy az új munkácsi püspököt a halicsi orosz metropolita hatáskörébe rendelje, arra való hivatkozással, hogy a munkácsi püspökök mindenkor összeköttetésben állottak a kievi egyházzal.⁷⁴ Ez a keleti egyház első konkrét beavatkozása a ruténség vallási ügyeibe és ez időtől kezdve rohamosan megindul a munkácsi egyházmegye szétzüllése, minek következtében a szakadárok annyira megerősödnek, hogy vezetőjük, egy Method nevű bazilita szerzetes a munkácsi kolostor főnöke lett.

⁷⁴ V. ö. Hodinka i. m. 363—65. 1. (Szentszék ezirányú válaszát nem ismerjük.)

Ahogy Partén behúnyja a szemét, a munkácsi egyházmegyében megindul a versengés a püspöki szék elnyeréséért. 1666—1689-ig részint felszentelt, részint kinevezett püspökök kormányozzák a munkácsi egyházat, melynek élére 1671-ben sikertelenül pályázik a nagy tudású Malachovszky János przemisli püspök, aki ezidőtájt azzal a kérelemmel fordul I. Lipóthoz, hogy a munkácsi egyház részére javadalmakat, az egyházmegye papjai számára pedig felmentést adjon a földesúri illetékek alól. Malachovszky még papneveldét, sőt egyházi szerkönyvek kiadásával foglalkozó szláv nyomda felállítását is kéri. A takarékos uralkodó viszont éppen az anyagi kérelmek miatt utasítja el az ambiciózus püspököt, aki még ugyanez évben a bécsi kamara 300 vagy 500 forint útiköltségével visszatér Lengyelországba.⁷⁵ 1676-ban Volosinovszky munkácsi püspök halálával ismét megürül a püspöki szék, mire Lipót megkezdi a külföldi görög püspökök kinevezését a munkácsi egyház élére. Bizonyára Kolonics, a kor hírhedt magyarfaló udvari bíborosa is közrejátszott Maurocordato Teofán paronaxiai érseknek 1677 tavaszán történt kinevezésében, aki a munkácsi püspökség egyik legáldatlanabb korszakát nyitja meg. Az idegennyelvű püspök nem beszélte hívei nyelvét és nem tudott beleilleszkedni új környezetébe. Ez magyarázza, hogy 1678-tól 1684-ig Bécsben tartózkodik, a császár kenyerén. Közben Kulcsinszky helynök egyideig eredményesen küzd a terjeszkedő pravoszlávia ellen, de amikor Maurocordato után újra idegen főpap, Rafael galatai érsek kerül a püspöki székbe, a máramarosi püspökséggel szomszédos területeken már eredményesen hódít az újjáéledő ortodoxia.

⁷⁵ Eredeti okl. a bécsi közp. pénzü. lev. 1672.

De Camelis, a harmadik idegen, görög származású művelt püspök volt. Munkácsi tartózkodása idején, (1689—1705), nagynehezen rendet teremt a zilált egyházmegyében és az 1689 novemberében elnyert pápai bréve birtokában megkezdi ellenhadjáratát az únió megszilárdítása, a munkácskőrnýéki csernekhegyi kolostor átszervezése és az egri püspöktől való függetlenítés érdekében. Camelisről fennmaradt, hogy püspöksége első három évében tizenkét zsinatot tartott az únió hatáskörének kiterjesztésére és nem kétséges, hogy ezek a XVII. századvégi úniós zsinatok vetették meg a máramarosi papság három évtizeddel később bekövetkezett csatlakozásának alapjait. 1706 augusztus 22-én Eperjesen hűnyt el az első nyugati szellemű munkácsi püspök.⁷⁶ Az üresen álló püspöki szék elindítja a bonyodalmak sorát, amelyek most már nem helyi jellegűek, hanem valláspolitikai szemponton túlmenően hatalmi vetélkedést jelentenek a püspökség három kegyura, a pápa, a király és a munkácsi várúr Rákócziak között. A szakadárak ekkor már országos propagandát űznek, sőt egyes helyeken nyílt terrorral kényszerítik a hívőket az únió megtagadására.

A püspöki méltóságra egyébként több rivális akad. Hodermarszky helynök, De Camelis helyettese 1708-ban elfogadást kér Rómától, de kétévi halogatás után, 1710 elején a Szentszék Phillipovicot nevezi ki, mialatt II. Rákóczi Ferenc mindezeket megelőzve, 1706 február 28-án Kaminszky Péter kolotkói bazilita prépostot ülteti a munkácsi püspökségbe.⁷⁷ Ez 1710 tavaszán hal meg, mire az egyházügyek vezetésével Bizánczy György kállói esperest

⁷⁶ Hodinka i. m. 422. 1.

⁷⁷ U. o. 434. 1.

bízza meg a fejedelem. Róma (Phillipovics) és a király (Hodermarszky) pártfogoltjainak küzdelméből Rákóczi helynöke, Bizánczy került ki győztesen, 1716-ban végérvényesen átveszi a püspökség ügyeinek vezetését.⁷⁸ Hodermarszky, az udvar jelöltje nem egykönnyen adta fel a harcot. Makacs, fanatikusan öncélú ember volt, minden lehetőséget megragadott az elnyerendő egyházi stallum érdekében. Hodinka feljegyzi róla, hogy még a szabadságharc elején megígéri a bécsi kancelláriának, hogy felláztatja a ruténeket a magyarok ellen⁷⁹ és sikertelen ígétét Szatmár után kamatoztatni szerette volna. A túrhetetlen zavarnak a primási rendelkezés alapján 1715 március 7-én összegyűlt munkácsi papi tanács kívánt véget vetni, ahol Hodermarszky és Bizánczy jelenlétében ideiglenes egyezmény jött létre. 1715 augusztusában az egri püspök jelentése tárgytalanná teszi a márciusi egyezményt, mert megállapítást nyert, hogy Hodermarszky a munkácsi zsinaton összegyűjtött 400 forinttal a kievi orosz metropolitához utazott.⁸⁰ Ilyen előzmények után 1732-ig Bizánczy az egyetlen munkácsi püspök.

Mialatt a munkácsi egyházmegyét évtizedeken keresztül uralmi párharcok dúlják, Máramaros élesen elzárkózik és az itteni papság széleskörű szakadár propagandába kezd. Tarasovics — bár képletesen — még élt a munkácsi és

⁷⁸ 1716 április 11-én a Szentszék közölte Bizánczyval szebasztópoli címzetes püspökké való kinevezését, mivel Róma már 1716 január 14-én kimondja, hogy a munkácsi püspökség egyházzogilag nem létezik. Róma csak 1711 szeptemberében ismeri el a munkácsi püspökség létezését.

⁷⁹ Hodinka i. m. 496. 1.

⁸⁰ Esztergomi hercegrím. lev. 2117—19/1715.

máramarosi püspök címmel, az ő halála után egy Zékány nevű szakadár püspök vezeti a máramarosi püspökség ügyeit, utána Method munkács-csernekhegyi kolostorfőnök, majd Sztojka máramarosi püspök, aki 1711-ig áll az itteni püspökség élén. Ez a Sztojka nem igen rendelkezett papjai bizalmával, mert azok ismételten különféle vétséggel vádolták a fejedelem előtt.⁸¹ 1712 tavaszán egy bizonyos Szerafin a máramarosiak püspöke, majd amikor 1716 májusában megürül a máramarosi püspökség, Hodermarszky elküldi öccsét, Prokop papot, aki a máramarosi papság únióját előkészíti. A szakadarak még 1718-ban is idegenkednek az egyesülés gondolatától, bizonyítja ezt, hogy új szakadár püspököt választanak Todorovics Dositheus személyében, akiről Bizánczy 1719 őszén jelenti a primásnak, hogy a szucsavai ortodox moldva püspökség szentelte fel.⁸² Bizánczy ezenkívül még kétízben tiltakozik a cancellárián Dositheus működése ellen és a vitás ügy csak 1721 decemberében zárul le, amikor Bizánczy megjelenik Máramarosban és személyesen levezeti az úniót, melynek oklevelét, 144-en írják alá a máramarosi papság köréből.⁸³

Míg a máramarosi püspökség története az 1721. évi egyesüléssel két élesen elkülönülő korszakra oszlik, a munkácsi püspökség fejlődéstörténete három időszakban zajlik le, 1641-ig az únió előtti, 1641 és 1771 között az úniós, de még nem kanonizált korszakra és 1771 után napjainkig a kánonszerűleg önálló püspökség korára, melynek alapító

⁸¹ „Sztojka József máramarosi püspök ellen való levelek”, Arch. Rákócziánium I. köt. 1083. sz.

⁸² Eszt. hercegprím. lev. 2117—35/1719. sz.

⁸³ V. ö. Hodinka i. m. 557. l.

bulláját Mária Terézia eszközli ki 1771 szeptember 19-én. Máramarosban még az únió után is tartja magát a szakadárság, mígnem 1735 táján a megye hivatalosan eltiltja működésétől Dositheust, akinek további szerepléséről nem tudunk.⁸⁴

Máramarost III. Károly 1720 augusztus 27-én kelt rendeletével a munkácsi püspökség joghatósága alá helyezi. Ezzel a munkácsi és máramarosi püspökség közötti ellentét véget ér s bár a szakadárak a megye északi és délkeleti részein megszakítás nélkül tartják magukat a világháborúig, a kormányzat nem vesz róluk többé tudomást s ez okozza, hogy az 1914. évi máramarosi görögkeleti skizma-pörben olyan meglepetéssel szolgálnak, melyre egész Európa felfigyel.

A munkácsi és egri püspökség közötti hierarchiás uralmi kérdést félszázados vita után Mária Terézia dönti el az említett 1771-es alapítólevéllel, melyben elismeri az önálló munkácsi püspökséget. A két egyházmegye vetelkedése a XVIII. század huszas éveiben éleződik ki Erdődy egri és Bizánczy munkácsi püspökök között. Az egyházi vita központjában a papszentelés problémája állott, melyet az egri egyházmegye magának vindikált, a munkácsi püspökség viszont inkább a galíciai, erdélyi vagy moldvai püspökségeket részesítette előnyben. Ez az egészségtelen állapot tág teret adott a pravoszlávia megújulásának, mert — különösen Galiciában, ahol az egyházi határvonal a két felekezet között elmosódott, a ruténföldi papok újabb és újabb pravoszláv egyházi elemmel ismerkedtek meg s az ortodox befolyást az idegenben történt felszentelések el-

⁸⁴ Állítólag a huszti várbörtönben halt meg. Hodinka feltételezi, hogy valamely más megyei tömlőben végezte életét. L. i. m. 559. 1.

mélyítették. Hogy mennyire vonzódtak a rutén papok a galíciai görög egyházak felé, történelmi bizonyíték erre Bizánczy példája, aki mivel a környéken nem volt görög szertartású püspök, maga is Galiciában szenteltette fel magát, amit később azzal indokol a Szentszék előtt, hogy erdélyi útját elvágta a tatárok utolsó betörése (1716). Erdődy és Bizánczy 1718 májusában egyidőre megegyeztek abban, hogy a munkácsi egyházmegyében levő zavarok tisztázása érdekében az újra nősülő, bigamus papokat aszszonyaiktól elválasztják vagy felmentik, az egri püspök tudta és előzetes engedélye nélkül senkit sem szentelhetnek pappá, végül, hogy az unitus papok nem avatkoznak a latin szertartásuk dolgaiba. Ehhez a beváttatlan egyezményhez Sacripanti biboros a pápai nunciusnak szóló átiratában csak annyit jegyez meg, hogy a görög szertartásuk tartsák magukat a Gergely-féle naptárhoz.⁸⁵ Az egri püspökség befolyása a harcos Bizánczy után is megmaradt, míg végre Olsavszky Mihály és Bradács János munkácsi püspökök minden eddiginél határozottabb elvi harcba kezdenek az egri hegemonia ellen. Mária Terézia figyelembe veszi a munkácsiak indokait. 1766 februárjában közli Olsavszkyval, hogy az egri püspököt rendeletileg értesítette, hogy ezentúl az egri klérusnak nincs jogában a munkácsi püspököt és papjait szabad elhatározásukban befolyásolni.⁸⁶ Jellemző a királynő éleslátására, hogy 1766 tavaszán Albáni bibornokon keresztül figyelmezteti a Szentszékot, hogy a püspökség ügyének rendezése nélkül nem tartható fenn az unió.⁸⁷

⁸⁵ Hodinka i. m. 589. 1.

⁸⁶ U. o. 607. 1.

⁸⁷ Eredetije a bpesti orsz. levt.-ban.

1771 szeptember 26-án, néhány nappal az egyenjogúsító alapítási levél kiadása után a pápa Bradács Jánost első tényleges munkácsi püspöknek nevezi ki és hasonló leiratot kap 1773 márciusában Bradács utódja, Bacsinszky András is, aki 1809-ig irányította a munkácsi püspökséget.

A munkács-máramarosi püspökség és ezen keresztül az egész ruténség a XIX. század elejétől az Északkelet-Európát átható szláv öntudatosító mozgalmak hatása alá kerül. A Grande Revolution keleten kitermeli ellenlábását, az orosz nacionalizmust, mely faji egységbe szólítja a világ szlávjait. Mikor az illirizmus kísérleti léggömbje elpattan, Szentpétervár felől feltör az öncélú szláv tudat, mely a nagy orosz egység részeseit, a közép-kelet európai szláv népeket önálló nemzeti kultúra és szellemiség formálására készíti.

A ruténség XIX. századi története ennek az egyetemes orosz kisugárzásnak hipnotikus hatása alatt alakul ki. A XIX. század a ruszofilizmus előtörését jelenti a szláv Európában és ennek az orosz rajongásnak leghűségesebb kiszolgálója a ruténség, mely önálló műveltség hiányában, ahelyett, hogy jellegzetes területi kultúrát nevelne, megadja magát az orosz szellemnek. A XIX. század első felében a fiatal rutén értelmiség nyíltan hangoztatja az orosz-rutén lelki közösséget és Dobranszky Adolf új nacionalista ifjúsága az 1848 évi prágai szláv kongresszuson a világ közvéleménye előtt demonstrálja az orosz összetartozás hitét.

Magyar részről Trianon kapujában vették észre a nagyorosz propagandát, melyben nem az volt helytelen, hogy a ruténséget népi jogaira figyelmeztette, hanem hogy

a rutén népiség politikai éretlenségét kihasználva, vallási törekvéseikkel joggalanul visszaélt.

Egyesek, korukat megelőző magános magyar szellemek idejekorán megérezték a Kárpátok hágóin beszívárgó orosz irodalmi és egyházi invázió történelmi jelentőségét. Ez a propaganda kétféle módon lett volna orvosolható. Egyrészt ha keresztülviszik az egyházi szerkönyv-, naptár és betűrevíziót, másrészt, ha a cirillbetűs műveltség eszközeivel megteremtik a magyar szellem védelmi frontját.

Kárpátalja hazatérésének történelmi idején nem kétes többé, hogy egyedül az utóbbi lett volna eredményes, győzelemre vivő út. Ez irányban viszont a XIX. század folyamán alig történt jelentős intézkedés s a helyett, hogy a Duchnovics-féle ruszin tudatot átítták volna kellő állóképességgel, minden lehetőséget felhasználtak az egyetlen szellemi réteg, a papság ellatinosítására, mely a nagyszláv romanticizmussal megismerkedő fiatal korosztályokban a faji ellenállás elvét váltotta ki.

Ennek a másfélszázados egyházi latinosításnak következménye, hogy amikor De Camelis növendékei számára katekizmust ír, „Kárpátalján nem akadt pap, ki az eredeti latin könyvet le tudta volna fordítani”.⁸⁸ Olsavszky idejében a papság már nem beszéli a ruszin nyelvet és Bradács, amikor megdöbbenve tapasztalja, hogy a Rómától átszaturált papság és az elzárkózó köznép között minden szellemi összeköttetés megszakadt, Bécsben rutén ábécét, ima- és énekeskönyvet nyomtat. De a bécsi cenzor, aki életében először találkozhatott rutén kiadvánnyal, állítólagos pravoszláv motívumok miatt elkobozza a püspök könyveit és

⁸⁸ Bonkáló: A kárpátalji rutén irodalom és művelődés. 40. 1.

Bradács örülhet, hogy történelmi óvintézkedése miatt Róma nem bünteti fegyelmivel.⁸⁹

Bacsinszky András püspök 1798 szeptemberében kiadott körlevelében így panaszodik: „mély fájdalommal látom, hogy sok szülő gyermeke, amikor a latin iskolákban eltöltött évek után a papi pályára óhajt menni és vizsgára jelentkezik, orosz tudásában annyira járatlan, hogy e nyelven sem olvasni, sem nevét leírni nem tudja”.⁹⁰ Bacsinszky más helyütt meg is nevezi a hiányok alapokát: nincsenek rutén tankönyvek, egyházi és szertartási imakönyvek, melyek a rutén nyelv terjedését elősegítenék. Bizonyára ezt a hiányt akarta pótolni Kutka Iván kanonok 1803-ban megjelent katekizmusa, mely az egyházi szláv, ruszin és orosz nyelvek élvezhetetlen keverékét adja. A ruszin tanulók hivatalos tankönyve lett és Bonkáló joggal mondja, hogy egyike a legutáltabb, rossz tankönyveknek.

A szerkönyvek ügyében századokon keresztül semmilyen intézkedés nem történt. A görög szertartású templomi könyvek Lengyelországon keresztül jutnak el hazánkba s a XVII. század közepén már elterjedt szokás az idegen templomi könyvek másolása és javítása, hogy azok az únió céljainak megfeleljenek. Leginkább ezeken a szerkönyveken keresztül figyelhetjük meg, hogy a XVII. század utolsó harmadától milyen intenzív orosz egyházi propaganda hatol be a Ruténföldre. A XVII. században ugyanis még nagyszámban találunk lengyelországi unitus kiadványokat,⁹¹ a XVIII. században már csaknem kivétel nélkül

⁸⁹ U. o. 42. 1. (Bradács kísérlete 1770-ben történt.)

⁹⁰ Bonkáló i. m. 42. 1.

⁹¹ Unitus kiadvány alatt a lengyelországi, Rómával egyesült gör. kat. egyházmegyék hiteles kiadványait értjük.

orosz szakadár nyomdák könyveit használják a Ruténföldön, moszkvai könyvárusok révén. Az orosz írások inváziója időnként félelmetes, így a XIX. de még inkább a XVIII. század második felében. Hiteles feljegyzések szerint ez utóbbi korszakban oly nagymérvű volt az oroszországi könyvszállítás, hogy „1759-ben 9 szekérral, 1760 április 1-én 690 darabot, köztük 150 ábécét, május 13-án 309 darabot, 1762-ben pedig 733 darabot, köztük 400 ábécét szállítottak az országba”.⁹²

Mennyire jelentéktelen ezzel szemben a hazai rutén könyvkiadás, igazolja az alábbi helyzetkép. A munkácsmáramarosi egyházmegyék püspökei a XVII. század derekától időnként ismételten sürgetik ruszinnyelvű egyházi könyveket előállító nyomda üzembehelyezését. Kolonics 1630-ben értesíti a munkácsi püspökséget, hogy a nagyszombati jezsuita nyomdát a kérésnek megfelelően felszerelte cirillbetűvel, tehát küldjék oda a kinyomtatandó kéziratokat. 1692 és 1725 között ebben az orosz betűvel felszerelt nyomdában összesen három cirillbetűs könyvet nyomtattak, 1727 után pedig egyetlen konkrét esetet sem említenek az egykorú feljegyzések. A bécsi Kurzböck 1770-ig három rutén kiadványt hoz ki, egy Schnierer nevű bécsi nyomdász állítólag szintén kísérletezik ilyennel, végül a XIX. század végén a budapesti egyetemi nyomda cirillbetűi is munkába kezdenek, milyen eredménnyel, eddig senki sem mutatta ki. Amikor 1912-ben a ruszofil Szent Bazil Társulat feloszlik Ungváron,⁹³ hivatalos támogatással megalakul az ungvári Unió könyvnyomda r. t., mely ruszin néplapok, tankönyvek, egyházi könyvek és egy ma-

⁹² Hodinka: A munkácsi püspökség. 807. 1.

⁹³ Kizárólagosan anyagi okokból.

gyarnyelvű görögkatolikus szemle kiadására vállalkozik. Sajnos, mindez Trianon szempontjából már késő, az ungvári nyomda alig adja ki harmadik kiadványát, amikor a Kárpátok gerincén megszólalnak az orosz ágyuk.

Mindez együttvéve nem több egy csöpp víznél a szűkségletek sivatagában, ahol nyomtalanul és eredmény nélkül tűnnek el a hazai rutén-nyelvű kiadványok a százszámra érkező orosz könyvek özönében. És ugyanakkor midőn az orosz szellemi propaganda hatalmába keríti a ruszin értelmiségi rétegeket, egyesek még Iza és Máramaros után is annyira járatlanok a kérdésben, hogy a ruténnyelvű ellenkiadványokat mellőzve, görögkatolikus magyar kiadványok sorozatát sűrgetik. Ennek a magyar—rutén kísérletnek szálai 1795-ig nyulnak vissza, Kritsfalusy György ungvári tanár és 1868-ban Roskovics Ignác munkácsi prépostkanonok kísérletéig, akik kiadják az első teljes görögkatolikus ima- illetve énekkönyvet.

Mikor Róma 1900-ban ismételten megtiltja az általa jóvá nem hagyott szerkönyvek használatát, a magyar görögkatolikusok memorandummal élnek a kultuszminiszterhez e tárgyban, de választ sem kapnak s így a szerkönyvek ügye 1914-ig rendezetlen marad.

Ilyen körülmények között vetik fel egyes túlzó körök a betű-, majd ezzel kapcsolatban a naptárreform tervét. Ez utóbbi a Gergely-naptár elfogadását követeli a régi Julián-féle naptárral szemben és első látható eredménye, hogy 1909 szeptember 1-én a budapesti görögkatolikus magyar hitközség áttér a Gergely naptárra.⁹⁴

⁹⁴ Darás: A Ruténföld elszakításának előzményei. Budapest, 1936. 137. 1., 76. 1.

A betűreform, a latinbetű beiktatása már 1880 óta foglalkoztatja a magyar görögkatolikusokat. Csoma Miklós kassai görögkatolikus lelkész ekkor készül el latinbetűs imakönyvével és utána többen kísérleteznek a betűreform megvalósítása érdekében. A kérdést még a világháború alatt sem veszik le a napirendről, sőt 1915 júniusában maga Csernoch hercegprímás hívja össze a szakértekezlet tagjait, melyben magyar részről többek között Hodinka, Illés és Bonkáló, a munkácsi egyházmegye részéről pedig Volosin Ágoston vesz részt, aki a cirilika mellett foglal állást. 1916 szeptemberében Papp Antal munkácsi püspök kultuszminiszteri rendelet alapján fait accompli elé állítja a ruténséget; elrendeli az összes iskolák tankönyveiben a kötelező latinbetű használatát.⁹⁵ Szabó Orest rutén kormánybiztos ezután hiába adja ki az 1918. évi X. számú néptörvény értelmében a ruszin nemzet önkormányzatáról szóló rendeletet, hiába vezetik be — képletesen — Kárpátalja középiskolaiban a ruszin nyelv kötelező tanítását és hiába állítják fel a ténylegesen soha nem működő budapesti rutén tanszéket, 1919 január 13-án bevonulnak Ungvárra a cseh megszálló csapatok, megkezdődik Kárpátalja kizsákmányolásának kora, a húszéves csehszlovák uralom.

Mialatt az események előterében ennyi félreértés és balszerencse közt vajudik a ruszin kérdés, a mélyben, az elfelejtett rutén lelkek mélyén sikeresen hódít a vallási köntösbe bujtatott pravoszláv politikai propaganda. Mint egykoron az únió, most a görögkeleti szakadárság hirdeti az egyházi skizma szükségét, melynek gondolata Oroszország és az Egyesült Államok felől egyidőben kísérti a ru-

⁹⁵ U. o. 80. 1.

ténséget. New-Yorkban Tóth Elek volt katolikus pap, a sanfranciskói orosz püspök munkatársa indítja el a progagandát „Hol kell keresni az igazságot?” című röpiratában, mely 1899-ben lát napvilágot és olyan átütő erejű, hogy néhány hónapon belül a pánukrán Szepticky leMBERGI érsek is válaszol rá.

A XIX. század végén a kárpátalji ruténség olyan nagyfokú szellemi elmaradottságban él, hogy a pravoszlávia elérkezettnek véli az időt, hogy az eddiginél sokkal fokozottabb mértékben beavatkozzék a ruténség életébe. Mielőtt a görögkeleti egyházpolitika forradalmasító kísérleteit ismertetnők, szükségesnek tartjuk néhány vonással felvázolni a századforduló rutén társadalmának szellemi helyzetét. Braun Róbert⁹⁶ az összeomlás árnyékában bevallja, hogy 1910-ben 464.270 magát rutén anyanyelvűnek valló kárpátaljai lakos közül csak 103.211 tud írni és olvasni, azaz a rutén össznépesség 22.02%-a, míg 77.8%-a analfabéta. Krúdy Gyula⁹⁷ 1919-ben kiadott brossurája végzetes politikai hiányokra mutat rá és Európa legszegényebb népének mondja a ruténeket. Bartha Miklós,⁹⁸ Egán híres munkatársa 1906-ban feltárja a világ előtt a rutének kétségbeejtő gazdasági elesettségét és a szolyvai kerület vérlezítő szociográfiájával figyelmeztet, hogy a ruszinságot ki kell emelni az életkörülményei és a bevándorolt galíciai zsidóság miatt végsőkéig leromlott gazdasági helyzetből és kizsákmányoltságból. Az 1923. évi cseh népszövetségi

⁹⁶ Magyarország földarabolása és a nemzetiségi kérdés, Budapest, 1920.

⁹⁷ Havasi kürt, Budapest, 1919.

⁹⁸ Kazár földön, Kolozsvár, 1906, II. kiad. Budapest, 1939.

beadvány⁹⁹ által magyarbarátnak mondott Romancos Aladár¹⁰⁰ a ruténekről szóló ismertető füzetében már 1901-ben kijelenti, hogy a szellemi és gazdasági romlás útjára került nép a legváltáságosabb következmények előtt áll, amit Szabó Oreszt,¹⁰¹ későbbi rutén kormánybiztos is bejósol.

Szellemi téren az egyetemes felelősség a rutén értelmiséget terheli. Ez a nehezen kialakult élgárda a ruszofil irányzat elvein nevelkedett és vagy külföld felé vette útját,¹⁰² vagy olyan kultúrát hirdetett, melyből a népnek semmi haszna nem volt, vagy amely éppen ellentétes a népi műveltség céljaival. Borkáló feljegyezi,¹⁰³ hogy Rakovszky egyházi lapját, a Cerkovnjaja Gazetát (1856—58.) kimondott orosz nyelve miatt nem veszi a ruténség. Ugyanaz a helyzet Rakovszky második egyházi értesítőjénél, a Cerkownyj Vestniknél is, mely az előbbi bukása után jelent meg, de csak tíz számot ért meg. A Szent Bazil Társulat, az oroszrajongás központja nagyban elősegítette a nép szellemi elzárkózását. Az 1867-ben meginduló Szvjjet (Világ) időközi lap már annyira orosz, hogy előfizetői tömegesen mondják le emiatt. 1868 januárjában a lap kommentár

⁹⁹ Territoires Autonomes des Ruthènes au sud des Carpathes, C. 74. k. m. 30. 1923, I.

¹⁰⁰ A ruténekről, Budapest, 1901.

¹⁰¹ A magyar-oroszokról, Budapest, 1912.

¹⁰² Borkáló „A kárpátalji rutén irodalom és művelődés” c. műve 42—44. oldalán hat külföldön elhelyezkedett rutén tudósról számol be: Ivan Orlaj (1771—1829) a pétérvári egyetem tanára, Michail Balugyánszkij (1769—1847) ennek első rektora, Petr Lodij (1764—1829) a krakkói egyetem tanára, Vasilij Kukulnik (1765—1821) a charkowi egyetem tanára, Iván Zemancsik, a lembergi egyetem előadója, Jurij Huca Venelin (1802—1839) a kisenevi szeminárium tanára lett.

¹⁰³ I. m. 46. 1.

kíséretében közli egy előfizető tiltakozását, aki így fejtegeti a folyóirat hanyatlásának okát: „Gondolkoztam — írja az anonim olvasó — lapunk hanyatlásának okán s másoktól is kérdeztem. Most már megtudom mondani mind a magam, mind a közönség véleményét. Olvasóközönségünk szemében a Szvjjet hanyatlásának első oka a nyelve. Azt mondják, hogy a lap érthetetlen nyelven ír. Munkatársai szótárakból szedik ki a szavakat, kifejezéseket és szólásokat s nem a mi beszélt nyelvünket használják s nem olyan szavakat, amelyeket minden olvasó szótár nélkül is megért. Még szótárunk sincs,¹⁰⁴ amely magyarul megmagyarázná az orosz szavak jelentését.” A helyzet később sem javul. Fencik Listok-ja sajátos orosz-rutén nyelvet használ, amit a lap 1903. évi 22. számában azzal indokol, hogy a rutén írók célja a terület magyar-orosz nyelvének közelítése az orosz irodalmi nyelvhez, mert „ez annál inkább szükséges, mert a szomszédban erősen fejlődik az ukranofilizmus és ezzel együtt a hitetlenség is”. Az orosz irányzat hívei, mint az idézet mutatja, tehát a kisebbik rossz alapján állanak, mert tartanak az ukrán befolyástól, melyről ilyen nyílt formában ekkor esik először szó.

Az említett jelenségek nagyrészt csak az irodalomra vonatkoznak. Sokkal lényegesebb viszont az a körülmény, hogy a papok latin vagy egyházi szláv nyelven írnak, a nép nélkülözi a ruszinnyelvű vallásos iratokat és egyre szívesebben használja a kievi könyvküldemények anyagát, annál is inkább, mert ez többnyire ingyenes. Kivált ez utóbbi körülmény játszott nagy szerepet az egyházi szakadás elő-

¹⁰⁴ Mitrák orosz—magyar szótára csak 1881-ben jelenik meg, magyar—orosz része 1932-ben.

készítésében, mely évtizedes aknamunka után az 1904. évi izai és 1913. évi máramarosi skizma-pörökben robbant ki.

1900-tól kezdődik a görögkeleti szakadárság előtörése. 1910-ben még csak 550 pravoszlávot mutatnak ki a magyar statisztikák, de ez nyilvánvalóan nem vonatkozik a rutén népesség egészére. 1938-ban Nowak¹⁰⁵ a Szlovákia és Kárpátalja területén élő görögkeletiek számát már 120.000-re teszi s ha kissé túlzottnak is tartjuk ezt a becslést, az ortodoxok száma ekkor a köztársaság területén megközelíti a százezret. Milyen roppant erőfeszítésnek, minden eszközzel dolgozó vallási és politikai propagandának, milyen áldemokratikus nemzetiség-politikának kellett közrejátszania, hogy ez a százezres lélekszám létrejöhessen!

Az orosz vallási invázió előjelei előbb a nyugati nyelv határon mutatkoznak meg. 1902-ben a sárosszegyei Becheron már sikeresen hódít a szakadárság, amiben nagy szerepük van az Amerikából szétküldött lázító vallási röpiratoknak. Érdemes megfigyelni a pravoszláv tervhadjárat keresztmetszetét. Ez a propaganda valóban mintaszerű volt a maga nemében, dicséretére vált volna a későbbi hirhedt szocialista sejtrendszereknek is. A rutén nyelvterületről Csernovicon és Lembergben keresztül állandó összeköttetés létesült Pétervárral, ahonnan egy Bobrinszkij Wladimir nevű orosz gróf, a szentpétervári galíciai egyesület elnöke, előbb önállóan, később a csernovici Gerovszkij fivérek, — egyébként dúsgazdag földbirtokosok, — közvetítésével irányította a pravoszláv propagandát, mely a leMBERGI központból tervszerű utasítások alapján működött Kárpátalja és Északkelet-Szlovákia területén. Akik ebben a szellemi, később politikai kísérletben résztvettek, kivétel nélkül

¹⁰⁵ Nowak: i. m. 43. 1.

önzetlen fanatikusai a nagyoroszl gondolatnak. Lemberg és Csernovic pedig tárt karokkal fogadja 1890-től az alkalmi propagandistákat. A hegyi falvakban lakó ruszinok előtt megnyílik a fényes Gerovszkij-kastély ajtaja és valóságos legendák keringenek arról a kényelemlről, mely a csernovici központ termeiben fogadta a ruszin zarándokokat. Érthető, hogy ezeknek száma alig egy évtized alatt a századforduló idejére tízszeresére duzzad.

A „csernoviciak” tehát jó testvérek, szíves vendéglátók a jámbor zarándokok szemében. Ki nem köszönné meg, hogy visszatértük előtt még különféle ima- és szerkönyvekkel, vallási és más iratokkal is megajándékozta őket a figyelmes házigazda, aki csak annyit kér a vendégségért, hogy ezeket a könyveket vigyék magukkal a Kárpátokon túlra és terjesszék a többi „oroszl testvér” között. Ezek a zarándoklatok 1900 körül valóságos orosz betúarzenált mozgósítanak a Ruténföldön és az írástudatlan rutének is nagy gyönyörűséggel szemlélik a Kárpátokon túlról jött „ajándékot”, aranyos ikonokat, díszes imakönyveket.

Ezek az ajándékok később kievi és moszkvai rendszeres könyvküldeményekkel szaporodtak és köztudomású, hogy az orosz könyvügynökök kitűnő üzleteket csaptak pravoszláv könyveikkel az unizált parochiákon.

A parázsl alatt szított tűz a Husztl mellettli Izán kapott lángra, ahol Rakovszky Iván lelkészkedése (1859—85) mélyen elvetette a pánszláv gondolat magvait. Az első pravoszláv pör vádlottjai kitaszított kisemberek, félművelt fanatikusok. Egyikük, Pircsák Illés még a munkácsi másoló-díjnoki állásra is alkalmatlan, a másik, bizonyos Vorobcsuk György, vándor kántorhelyettes, aféle furcsa egzisztencia. A próféta, Kabalyuk Sándor, vagy ahogy később hívják,

Alexij atya, volt famunkás, késő utódja az egykori batykóknak, kiknek hiszékeny népét eleinte még előtte is titkolt politikai propaganda hálójába csalja. Tóth hirhedt amerikai röpirata a lucskaiak révén már 1901-ben elkerül Izára, ahol titkos összejöveteleken, még misztikusabb utalások kíséretében ismeretlen szónokok „figyelmeztetik” a népet, hogy ne féljen, nincs egyedül, az „Atyuska” velük van és ha kell nemcsak könyveket, hanem kenyeret is fog küldeni a kárpáti orosz testvéreknek. Illetékes körök későn figyeltek fel az 1903 táján már nem is lepezett izgatásra. Ekkor kerül különleges megbízatással Izára Azari András görög-katolikus lelkész, akinek néhány hónap alatt sikerül felfedeznie az amerikai röpiratot és a nagyorosz törekvések indítékát. Mivel Izán 1903 őszétől sorozatos forradalmi jelenségek ismétlődnek, a hatóságok perbe fogják a pravoszláv mozgalom vezetőit és a húsz személy ellen lefolytatott, 1904 április 24-én kezdődő izai pör átlag egy év körüli büntetéssel sujtja a vádlottakat. 1905-ben újraéled a mozgalom, ekkor már a Gerovszkijak és 1908 után Bobrinszkij határozott utasításai szerint, akinek sokat emlegetett szentpétervári egyesülete a kolonizmus és ukránizmus elleni harc jelszavát tűzte zászlajára: „tehát a galíciai rutének ellengyelesedését és elukránosodását iparkodott megakadályozni és a szeparáló törekvésekkel szemben az orosz nemzeti egység elvét hangsúlyozta”.¹⁰⁶ A gróf az izai pör után behatóan foglalkozik a magyarországi rutének helyzetével, melynek mesterien egyoldalú képét vázolja a Times 1912 április 10-én megjelenő számában. Bobrinszkij 1908-ban a prágai pánszláv kongresszuson ismerkedik meg

¹⁰⁶ Darás: A Ruténföld elszakításának előzményei, 29. l.

a Gerovszkijakkal és mint Darás közli¹⁰⁷ 1910-ben egy szerethi népgyűlésen a nagyorosz gondolat védelmében olyan izgató hangú beszédet mond, hogy emiatt perbe fogják és örökre kitiltják a Monarchia területéről. Ezidőtájt érkezik Pétervárra Kabalyuk a csernovici központ ajánlólevelével. Kétségtelen, hogy Bobrinszkijnek köszönheti, hogy a cholmi püspök 1910 augusztus közepén pappá szenteli és megadja neki a pravoszláv egyházi engedélyt a görögkeleti tanok hirdetésére. Így lesz az egykori famunkásból Alexij atya, az első ruszin származású pravoszláv pap.

Bobrinszkij „udvari” papja kiváló egyházi agitátor. Fanatizmusa minden gátlástól mentesíti az Eszme érdekében. A középkori szerzetesek példájára szóltanul tűr megpróbáltatást, nélkülözést vagy szenvedést és mi sem jellemzi jobban, hogy amikor 1913 decemberében megkezdődik a máramarosi, második pravoszláv pör, Oroszországból tér vissza, hogy hívei mellé üljön — a vádlottak padjára.

Alexij — nevezzük most már így — 1911-ben felszenteli a lucskai pravoszláv templomot, melynek homlokzatán már a ferdekereszt hirdeti Kelet harcát Nyugat, az unizált, latin műveltségű ruszin papság ellen. Ez a külső szimbólum már szemet szúr a hatóságoknak is. Alexijt Kőrösmezőre internálják, ahonnan — jellemző a közigazgatási szervek hanyagságára — áruhában bejárja az egész területet és mindenütt osztja új hívei között a pravoszláv könyveket és röpiratokat. Darás¹⁰⁸ úgy véli, hogy „az orosz pravoszláviából sohasem lett egyetemes népi megmozdulás”. Ellentmond ennek a megállapításnak a legújabb helyzet, amikor a pravoszláv egyház sokezres tömegeivel föl-

¹⁰⁷ U. o.

¹⁰⁸ Darás: i. m. 32. 1.

tétlenül kell számolnunk és meg kell találni az eredményes vallási közeledés módját, hogy a csehszlovák politika által oly sikeresen használt bomlasztó irányzat ne lehessen idővel újabb valláspolitikai vagy faji mozgalmak kiindulópontja.

1911 őszén Alexij szakadárjai annyira megerősödnek, hogy a „próféta” 1912 januárjában a huszti hatóságoktól egy Izán tartandó missziósnap engedélyezését kéri, amit a hatóságok megadnak. Ez az izai missziósnap a pravoszláv propaganda teljes sikerével zárul, messzi vidékekről keresik fel Alexijt, aki türelmetlen, lázító beszédben bejelenti hívei előtt a pravoszláv szellemi forradalom kezdetét.

A görögkatolikus klérus és a hivatalos szervek megdöbbenve veszik tudomásul a fejleményeket, melyek ellen most már a legradikálisabb eszközökkel kívánnak eljárni. A Görögkatolikus Szemle 1912. évi számai szinte kivétel nélkül részletesen foglalkoznak a kárpátaljai pravoszláv eseményekkel és illetékes helyről az egyházi szakadárság erélyes megfékezését írják elő.

A pravoszláv agitátorok letartóztatását egy döntősúlyú tanuvallomás előzte meg. A tanu, később a máramarosi pör egyik koronatanuja, Duliskovits Arnold detektívfelügyelő közel egy évet szentelt a mozgalom hálózatának felderítésére. Künn járt a Gerovszkijaknál és ajánlólevéllel ment Bobrinszkijhoz is, aki későn fogott gyanút, a kiváló rendőrtiszt bravúros nyomozással felderítette a mozgalom politikai hátterét és azokat a messzemenő intézkedéseket, amelyeket a kárpátaljai pravoszlávok vezetői egy eljövendő háború esetére kilátásba helyeztek.

A missziósnap után kirobbant a tarthatatlan feszültség. 1913 tavaszán az izai pravoszláv templomot bezárják, a

ferdekeresztet eltávolítják, az izgatókat letartóztatják. 1913 december 29-től következő év március 3-ig tart a híres szigeti pravoszláv pör, melyet leplezetlen izgalommal fogadott a szláv Európa. A törvényszék, debreceni kir. törvényszék, elnöke Tóth Aurél és ügyésze Illés Andor, példás alapossággal és drámai komolysággal folytatták le a történelmi tárgyalást, melynek felperese a magyar államiság volt.

A vádirat 94 egyént fogott perbe „magyar állam elleni lázítás, valamint a magyar nemzet, a görögkatolikus felekezet és papság elleni izgatás címén”.

A vádlottakat 16 ügyvéd védte, az összes számottevő orosz lap, köztük a szentpétervári távirati iroda tudósítója is megjelent a tárgyaláson. A magyar sajtó eleinte szenzációt látott az ügyben, később megunta és annyira elhanyagolta, hogy a sorsdöntő jelentőségű per verdiktjét napi hírek között, néhány sorban intézték el. A vádlottakat a magyarországi nemzetiségek vezetői, a Világ és Jászi Oszkár radikálisai, az általános ellenzék és az antiklerikálisok vették védelmükbe. (Darás jellemző tényként sorolja fel a fontosabb védőügyvédek névsorát: Rónay Zoltán, Rédey József [Orsz. Reformklub], Hadzsi Szilárd, Hoscsuk Iván, Todorovits Zakariás, Lapusevics Iván, Lichtenberg Jakab, Gottesmann Miklós és Klein Artur.¹⁰⁹)

A monarchia a máramarosi per folyamán megmutatta gyengeségét. Bobrinszkij, annak ellenére, hogy a csernovici központot feloszlatták¹¹⁰ és végleges kiutasítása érvényben volt, orosz képviselők és újságírók társaságában bántatlan-

¹⁰⁹ Darás: i. m. 47. 1.

¹¹⁰ Gerovszkij Elek és Roman ekkor már a csernovici ügyészség foglya.

nul megjelent 1914 február 4-én a máramarosi tárgyaláson. Vallomásának célja az volt, hogy bizonyítsa: a vádlottak nem állottak összeköttetésben orosz politikai tényezőkkal, a galíciai egyesület pedig politikamentes, aminek természetesen nem adott helyt a bíróság, mert Duliskovits drámai párbeszédben megcáfolta a grófot. Bobrinszkij vallomása közben szándékosan, kissé színpadiasan viselkedett. Nem kizárt, hogy ezzel is kifejezésre akarta juttatni, hogy egy ellentétes életszemlélet képviselője, amely nem szűnik fanatikus harcát folytatni az európai civilizáció és nyugati műveltség ellen. Így vallomása elején kezét felemelve „Köszöntelek Benneteket pravoszlávia szent vértanui” megszólítással üdvözölte a vádlottakat, távozásakor mélyen meghajolt előttük s jobb kezével keleti rítus szerint a földet érintette.¹¹¹

A tárgyalás menete bővelkedett zajos kifakadásokban, váratlan meglepetésekben, ellentmondásokban. Duliskovits szembesítése a vádlottakkal drámai kirohanásokra adott alkalmat a vádlottak és a védelem részéről. Alexij hívei minden előző vallomásukat megmásították, tudatosan tagadták a tényeket és egymást vádolták. Egy Olena nevű pravoszláv apácájelölt, később Alexij aféle titkárnője gyermekével karján jelenik meg a törvény előtt és az ujságírók a helyszínen gyűjtést rendeznek számára. A komikum és a legmélyebb drámaiság egymást követik a tárgyaláson. Olena hol kacag, hol sír, kijelenti, hogy rászedték, Alexij csak a görögkeleti orosz vallás terjesztését vállalta, Vorobcsuk a Gerovszkijakat okolja, minden vallomás mögött újabb lélektani és politikai szakadékok tárulnak, végzet-

¹¹¹ Darás: i. m. 48. 1.

szerűség ül a bíróság arcán, ez a pör a nemzetiségi Magyarország teherpróbája, amelyen a hungarizmus gondolata, a történelmi magyar államiság piroszi győzelmet arat.

A tárgyalás során a szakadárok azzal védekeztek, hogy a missziósnapot hivatalosan engedélyezték, a Gerovszkij-nyomda könyveit részben belföldön állították elő (?), orosz könyvek pedig mindenkor használatosak voltak a görög-katolikus egyházban is. Az izai templomban lefoglalt szerzőknyvekben sűrűn szerepel a „cár” szó. A vádlottak kijelentik, hogy az általánosságban királyt jelent. Ugyanilyen fogalmi zavar volt a pravoszláv és orosz szavak körül, az előbbit minden politikai tendencia nélküli kifejezésnek (*igazhívő*) magyarították, az utóbbi a vádlottak kijelentése szerint a ruszinokra is alkalmazható. Végül a védelem kijelenti, hogy a görögkeleti ferdekereszt a görögkatolikus egyházban is használatos, így többek között becsatolták az ungvári Unió-nyomda egy kiadványát, melynek fedelén ez a jelvény volt látható.¹¹²

A pör folyamán, minél inkább közeledett a főtárgyalás napja, egyre izgatottabb lesz az orosz sajtó. A pravoszláv klérus vezető orgánuma a Kolokol még a lovagias magyar szellemben reménykedik, a Golos Moszkvy már politikai hajszának mondja Máramarost, a lemergi orosz Prikar-patskaja Russie pedig nyíltan megvádolja a tárgyalás napján a Monarchiát, hogy vallási ügyből politikai szenzációt csinál.

¹¹² A hármás András-keresztet és a görögkeleti ferdekeresztet azóta is gyakran összecserélik, bizonyára ez tette indokolttá, hogy Rónay dr. becsatolja az Unió-nyomda kiadványát (v. ö. Darás i. m. 54. l.).

A verdikt szigorú, de igazságos volt. Ennek ellenére sokkal üdvösebb lett volna, ha elkerülük és preventív módon lokalizálják a kárpátalji pravoszláv mozgalmat. A fővádoltak közül Kabalyuk (Alexij) négy és fél, Pircsák két és fél, Palkaninec, Pircsák munkatársa kétévi, Vorobcsuk másfélévi államfogházat és némi pénzbüntetést kapott, a többi vádlott egy éven aluli államfogházat. A Kuria az 1914 november 25-én tartott főtárgyaláson a Btk. 127. § 3. bekezdése értelmében helybenhagyta a törvényszék ítéletét és meg nem határozott célból létrejött szövetség büntetését állapította meg.¹¹³

A nyílt szakadárság ideje a kuriai ítélettel véget ér, hogy 1919 őszén a csehszlovák kártyavárban államilag támogatott felekezetté lépjen elő. A ruténség pedig a világháború alatt példásan viselkedik és az orosz betörés idején olyan határozott nemzethű magatartást tanúsít, hogy egyedül Ökörmezőről 120 parasztyereket visznek túsul az oroszok.

A sorozatos galíciai kémkedések viszont a Kárpátokon innen is megtermik a visszhatást. Napirenden vannak a papi megfigyelések és a Görögkatolikus Szemle „Papságunk védelme” című közleményében¹¹⁴ megírja, hogy Ungban, Beregben és Máramarosban gyakran nyilvánosan előállították a gör.-katolikus lelkészeket is. Ugyanakkor külföldön már vérszemet kap a pánszláv propaganda. A rutén szeperatista mozgalom Pacsuta Miklós hirlapíró elnökletével 1915 november 28-án megalakítja Pittsburgban a Narodna Obrana (Nemzeti védelem) nevű ruszin politikai egyesületet, mely ismételten foglalkozik Kárpátaljának az

¹¹³ L. Miskolczi, Magyar Szemle, 1928, 311. 1.

¹¹⁴ Görögkatolikus Szemle, 1914 okt.

oroszbírodalomhoz való csatlakozásával. Bobrinszkij, aki hazatérte után forradalmi beszédet tart Pétervárott, síró ábruténékkel demonstrálja, hogy a ruténség mindenkor híven kitarthat Oroszország mellett, amelytől „felszabadítását” reméli. 1914-ben, a máramarosi ítélet hatása alatt ismeretlen „rutén” ifjak az „elnyomott” ruszin nép megmentéséről szónokolnak a prágai pánszláv kongresszuson.

Mindez az orosz politika sakkhúzása, történelmi tények tudatos hamisítása. A ruténség egy testként tart ki a szentistváni állameszme mellett, az ungvári rutén nemzeti tanács még 1919 január elején is, néhány nappal az első cseh légió ungvári bevonulása előtt¹¹⁵ a Budapesthez való tartozást hirdeti. Milyen mélységes lehet a rutének hűsége, ha még Volosin Ágoston is így szónokol a Munkács-egyházmezei kántortanító egyesület 1918. évi szeptember 5-én tartott közgyűlésén¹¹⁶: „Mi büszkén állapítjuk meg, hogy a hazai rutén nép szembeszállt a kísértés, a csábítás erejének. Az ellenséges betörés alkalmával sziklaszilárdan őrizte meg hazafias tradícióit és nem esett a hit- és hazaellenes áldemokrácia tüzébe”.

A vázolt szellemtörténeti fejlődés a ruténség betelepülésétől a világháborúig a görögkeleti és gör.-katolikus szemlélet, Nyugat és Kelet történelmi küzdelmét mutatja a Ruténföldön. Az első telepeseiktől a máramarosi unióig (1721) öt évszázad múlt el s ezalatt tökéletesen kikristályosodott a kárpátaljai őslakosság álláspontja, a nyugati magatartás, a Rómával való egyesülés akarata. A görög-

¹¹⁵ Ungvárra 1919 január 13-án érkezik az első olasz—cseh légió Gioffry ezredes vezetésével.

¹¹⁶ Darás: i. m. 97. 1.

keleti egyház akkor kezd újabb harcba a ruténségért, amikor az orosz imperializmus mint Középkelet-Európa szláv-ságát átfogó hatalmi kísérlet a veszített szabadságharc után újra feltör az európai láthatáron. 1848 után a görögkeleti egyház terjedése az orosz uralmi törekvések sikerét jelenti, a ferdekereszt nyomában Moszkva és a cárizmus szimboluma húzódik meg, amint az a görögkeleti egyházi propagandából, izai és máramarosi vallási pörökből és a Kárpátaljára bevitt pravoszláv szerkönyvek szelleméből élesen kiviláglik. A harc tehát korántsem két vallás, sőt nemcsak két erkölcsi világnézet, a pravoszláv görögkeleti és a görögkatolikus nyugati szemlélet küzdelme, hanem a Kárpátmedence sorsát döntően befolyásoló világpolitikai mérkőzés, melyben az oroszország középkelet-európai hegemoniáját a Kárpátokon belüli szláv nyelvterület meghódítása jelentené. Ebben a megvilágításban válik egyedül érthetővé az orosz politika bámulatos áldozatkészsége, mellyel a kiegyezéstől a világháborúig tartó közel félszázadban minden alkalmat megragad, hogy a ruszin nemzet rokonszenvét megnyerje a görögkeleti vallás irányában.

Ez a nagyorosz koncepció a cárizmus megsemmisülésével sem dőlt meg. Az emigráns orosz értelmiség ugyan a vörös Moszkva elleni politikai harcot hirdeti a Ruténföldön, de az éhség és az állandó szenvedések a tűrhetetlen élet lázadóivá teszik az Erdőskárpátok népét és a nemzetközi pártpolitika harminc-nyvenöt százalékos választási győzelmeket hoz ki 1933-ig Kárpátaljáról. Ez időtől kezdve új áramlat hatja át a Ruténföldet. Az önálló ukrán állam hite, ez a hetmánság idejéből koronként újra születő nagyukrán elmélet hasonlóan az oroszhoz szintén a középkelet-európai szláv népek összetartozá-

sának elvén, de ukrán fennhatóság alatt képzeli a ruténség bekapcsolását a keleti szláv államiságba, mint láttuk sikertelenül.

A volt Csehszlovákia vezetői mindig szem előtt tartották az orosz álláspontot és nem is titkolták, hogy sem az autonóm Ruténföldben nem hisznek, sőt az ilyenirányú törekvéseket legönkényesebben elnyomják, sem pedig Kárpátalja végleges annexiójában. A Hradzsín egykori urai Ruszinszkrét diplomáciai ütőkártyának tartották „magasabb politikai érdekek” számára, ha annak ideje elkövetkezik. Benes a kárpátalji ruszín kérdéstről mondott beszédében kijelenti,¹¹⁷ hogy a Csehszlovákiához csatolt rutén terület „sohasem alkotott földrajzi, még kevésbé politikai egységet”, ami önmagában alkalmatlanná teszi — szerinte — a népi autonómia követelésére. Masaryk, akinek alkalmi humanizmusa mögött jól palástolt politikai rokonszenv élt a pánbolsevizmus törekvései iránt, 1920-ban frappánsan jellemzi az orosz-cseh érdekközösséget, amikor a Szovjet-Vörös kereszt kiküldöttének Gillersonnak, ugyanakkor, midőn az orosz seregek Varsó előtt állanak, a következőket mondja:¹¹⁸ *„Én úgy tekintem Kárpátoroszországot, mint egy, Oroszország részéről Csehszlovákiára bízott zálogot, melyet mi első adandó alkalommal vissza fogunk adni Oroszországnak, ezt én köztársasági elnöki minőségemben leghivatalosabban kijelentem. Felhatalmazom Önt, hogy erről kormányának Moszkvában jelentést tegyen”.*

A Ruténföld hazatérése a Kelet vagy Nyugat dilemma végleges rendezését jelenti. Kárpátalja visszatért a szent-

¹¹⁷ V. ö. Bonkáló: A kárpátalji rutén irodalom és művelődés 9. 1.

¹¹⁸ Nowak: Der künstliche Staat, 54. 1.

istváni államkeretbe és ez a nyugati műveltséghez való megtérést írja elő, mint szabad nemzeti fejlődésének legfőbb biztosítékát. A magyar államiság keretében teljes vallásszabadságot élvez a pravoszláv egyház is mindaddig, amíg egyházi törekvései nem jelentenek a magyar államisággal szemben is szakadárságot. A magyar-rutén életforma pedig nem követeli a szlávssággal való végleges szakítást sem, csak lemondást a közelmúlt európai történelme által gyökértelen eszménynek minősített ábrándpolitikáról, mely kenyér helyett nélkülözést, önálló népi kultúra helyett, el-lentétes irányzatok testvérharcát és háromnyelvű világ-nézeti zürzavart eredményezett ezen a földön.